

رضا نوروزی

وکیل پایه یک دادگستری

حساب ذخیره ارزی

● مقدمه

تشکیل کاهش وابستگی بودجه کشور به درآمدهای ناپایدار حاصل از فروش نفت خام و افزایش قیمت نفت در سال‌های اخیر که بیشتر از پیش‌بینی‌های معمول در قانون بودجه بود، دولت را به سوی این فکر سوق داد تا درآمدهای مازاد فروش نفت خام را به دارایی‌های دیگری تبدیل و یا اندوخته کند؛ تا در صورتی که درآمد ارزی حاصل از صدور نفت خام، کمتر از ارقام مندرج در قانون بودجه شد در فواصل زمانی معینی از آن برداشت کند. لذا به هنگام تدوین لایحه برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ایجاد «صندوق ذخیره ارزی» پیشنهاد و مطرح شد. که با بحث‌ها و بررسی‌های انجام شده در مجلس شورای اسلامی، با ایجاد «حساب ذخیره ارزی حاصل از درآمد نفت خام» موافقت گردید و این مهم به موجب ماده ۶۰ قانون برنامه سوم توسعه تحقق یافت.

● تشکیل حساب ذخیره ارزی و اهداف آن

به موجب بند «الف» ماده مذکور مقرر شد که از سال ۱۳۸۰ مازاد درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام در پایان هر سال، نسبت به ارقام پیش‌بینی شده جدول مربوطه در قانون بودجه، در حساب سپرده دولت نزد بانک مرکزی نگهداری شود. بندهای «ب» و «ج» همان ماده نیز نحوه برداشت و استفاده از موجودی این حساب سپرده را تعیین و حسب بند «د» ماده مرقوم، تأمین کسری ناشی از درآمدهای غیرنفتی

بودجه عمومی دولت از این حساب ممنوع گردید.^(۱)

هنوز زمان اجرای ماده ۶۰ قانون برنامه سوم توسعه فرا نرسیده بود که دولت، طی لایحه یک فوریتی تقاضای اصلاح ماده فوق را کرد.^(۲) موافقان با لایحه مذکور، «عنایت خداوند، زحمت دولت محترم، دیپلماسی فعال، مطلوب تر شدن وضعیت بازار نفت و کسب درآمد مازاد» را از جمله عوامل موافقت خود با فوریت لایحه پیشنهادی اعلام داشتند.^(۳) لذا در جلسه مورخ ۷۹/۷/۱۹ مجلس شورای اسلامی، اصلاحاتی در ماده ۶۰ قانون برنامه سوم توسعه به عمل آمد.^(۴) به موجب این اصلاحات مقرر شد:

۱. مکانیسم «حساب ذخیره ریالی» حذف گردید.^(۵)

۲. مازاد درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت خام نسبت به ارقام پیش‌بینی شده در قانون بودجه از سال ۱۳۷۹ در حساب سپرده دولت نزد بانک مرکزی نگهداری شود.^(۶)

۳. در صورت کاهش درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام، دولت در فواصل زمانی سه ماهه از موجودی این حساب برداشت کند.^(۷)

۴. دولت مجاز است حداکثر معادل پنجاه درصد حساب مذکور را برای سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی به صورت تسهیلات استفاده کند.^(۸)

از مهمترین این اصلاحات، اصلاحات مندرج در بند «ج» ماده فوق‌الذکر بود که به دولت اجازه داد حداکثر معادل پنجاه درصد از حساب ذخیره ارزی برای سرمایه‌گذاری و تأمین بخشی از اعتبارات مورد نیاز طرح‌های تولیدی و کارآفرینی صنعتی، معدنی، کشاورزی، حمل و نقل و خدمات فنی مهندسی بخش غیردولتی که توجیه فنی و اقتصادی داشته باشند به صورت تسهیلات استفاده کند.

با توجه به مراتب فوق از جمله اهداف و برنامه‌هایی که برای حساب ذخیره ارزی برشمرده‌اند موارد زیر را می‌توان نام برد:

- توسعه صنعتی کشور،

- ثبات اقتصادی،

- نقد شوندگی به هنگام نیاز،

- کمک به سرمایه‌گذاری‌ها و فعال کردن بخش غیردولتی در امور تولیدی و صنعتی و

کارآفرینی،

- جلوگیری از نوسانات درآمدهای نفتی،

- پشتوانه اعتباری برای کشور در عرصه‌های بین‌المللی اقتصادی.

البته ماده ۶۰ قانون سوم برنامه توسعه چند بار دیگر نیز در مجلس شورای اسلامی مورد اصلاح واقع شده که همگی مربوط به اجازه برداشت دولت از حساب ذخیره ارزی بوده است.^(۹) لذا بی‌مناسبت نیست که پاره‌ای از نظرات مختلف راجع به برداشت دولتی از این حساب را مختصراً ذکر کنیم.

• نظرات مختلف راجع به برداشت دولتی از حساب ذخیره ارزی

بنابر اهدافی که ذکر شد بحث جدی در زمینه برداشت دولتی از این حساب همواره موافقان و مخالفانی داشته که پاره‌ای از نظرات ایشان ذکر می‌شود:

الف) نظریه مخالفان:

مخالفان برداشت‌های دولتی از این حساب معتقدند: با توجه به روح متون قانونی تا زمانی که دلیل توسعه‌ای فراگیر و یا واکنش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی یا ضرورتی ملی پیش نیامده نباید از این حساب برداشت شود وگرنه باعث عدم کنترل توقعات و کاهش گرایش به سمت تولید و اشتغال خواهد شد و اهداف قانون لوث می‌شود.

باید با ایجاد انضباط مالی و اعتبار بخشدن به روح قانون، اعتبار این حساب را حفظ کرد و دقیقاً در راستای اصول و میانی و اهدافی که منجر به تصویب قانون شده برنامه‌ریزی و اقدام کرد. بر همین اساس اگر دولت در غیر از عوائد نفتی کسر بودجه داشته باشد حق استفاده و برداشت از حساب ذخیره ارزی را ندارد. هرگونه برداشت از این حساب باید یک حرکت استثنایی و خلاف قاعده تلقی شود وگرنه انضباط‌گرایی تضعیف شده و نقض غرض پیش خواهد آمد.

ب) نظریه موافقان:

موافقان برداشت‌های دولتی از این حساب معتقدند: موجودی حساب ذخیره ارزی نباید بلوکه شود و اجازه برداشت از این حساب، اصلاح برنامه محسوب نمی‌شود که نقض غرض پیش آید. زیرا حداکثر پنجاه درصد موجودی این حساب برای اعطای

تسهیلات به بخش غیردولتی در نظر گرفته شده، بنابراین ابتکار استفاده از موجودی حساب ذخیره ارزی همواره در اختیار مجلس است که عنداللزوم به عنوان پوشش نوسانات اقتصادی و اجتماعی و به صورت مانعی برای جلوگیری از صدمات ناگهانی به جامعه اجازه برداشت از آن را به دولت می‌دهد. پس استفاده دولتی از موجودی این حساب تابع شرایط و نتایج ارزیابی موضوع است تا بتوان مثلاً جهت اتمام سریع‌تر طرح‌های عمرانی و یا کارهای کلیدی و توسعه‌ای نیز از آن بهره برد. ضمناً تلقی این حساب به عنوان پشتوانه ارزی کشور صحیح نیست بلکه هدف از ایجاد این حساب ایجاد تعادل در درآمدهای ناشی از صادرات نفت و جلوگیری از نوسانات اقتصادی آن است.

• ادامه فعالیت حساب ذخیره ارزی

رشد بالای اقتصادی کشور به عنوان رویکرد اول قانون برنامه چهارم توسعه و تدبیر تداوم سیاست حساب ذخیره ارزی، عامل دستیابی به این ویژگی و بهره‌برداری مطلوب‌تر از منابع حاصله از صادرات نفت خام، توصیف ریاست محترم جمهوری از این حساب است.^(۱۰) لذا به منظور بسترسازی برای رشد سریع اقتصادی و در جهت نیل به رشد اقتصاد ملی دانایی محور در تعامل با اقتصاد جهانی، در ماده ۱ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نیز دولت مکلف گردید نسبت به ایجاد «حساب ذخیره ارزی حاصل از عوائد نفت» اقدام کند.

معادل مانده حساب ذخیره ارزی موضوع ماده ۶۰ قانون برنامه سوم با اصلاحات بعدی آن، در پایان سال ۱۳۸۳ و همچنین مطالبات دولت از اشخاص، ناشی از تسهیلات اعطایی از محل موجودی حساب یاد شده، در ابتدای سال ۱۳۸۴ به این حساب واریز می‌گردد تا به نحوی که مشروحاً در این قانون آمده مورد بهره‌برداری قرارگیرد.^(۱۱) البته نمایندگان محترم مجلس دیدگاه‌های متفاوتی در مورد ارزیابی عملکرد این حساب دارند. بعضی تأسیس حساب ذخیره ارزی را سیاستی درست و بسیار کارآمد توصیف کرده‌اند که باعث جلوگیری از واردات بی‌رویه کالاهای خارجی و اعطای تسهیلات موردنیاز بخش خصوصی جهت امور تولیدی و طرح‌های دارای توجیه فنی و اقتصادی، شده

است. (۱۲) بعضی از عملکرد این حساب انتقاد کرده و معتقدند میزان ایجاد اشتغال و سرمایه‌های جدید از حساب ذخیره ارزی در ارتباط با بخش صنعت مشخص نیست (۱۳) و یا فاکتورهایی بیش از قیمت واقعی توسط استفاده‌کنندگان از تسهیلات ارایه شده است. یعنی اگر صنعتگری ۵ میلیون یورو وام گرفته در واقع ۳ میلیون آن را وارد ایران کرده و ۲ میلیون آن را در خارج از کشور دارد. (۱۴)

• مقررات اجرایی

بند «ه» ماده ۶۰ قانون برنامه سوم توسعه اصلاحی سال ۷۹، تصویب آیین‌نامه اجرایی این امر را به هیأت وزیران محول کرد. هیأت وزیران نیز در جلسه مورخ ۷۹/۸/۱۸ بنابه پیشنهاد مشترک سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، وزارت امور اقتصادی و دارایی و بانک مرکزی، آیین‌نامه اجرایی ماده یاد شده را در ۸ ماده و ۱۱ تبصره تصویب کرد. (۱۵) بر همین اساس خزانه‌داری کل (وزارت امور اقتصادی و دارایی) مکلف گردید حداکثر ظرف دو هفته از تاریخ تصویب آیین‌نامه، یک فقره حساب ارزی نزد بانک مرکزی افتتاح کند تا براساس مقررات آیین‌نامه از آن برداشت شود. بانک مرکزی نیز موظف شد طبق برنامه پیش‌بینی شده نسبت به واریز درآمد ارزی به حساب مذکور اقدام کند تا حداکثر پنجاه درصد از وجوه واریز شده به حساب ارزی طبق قراردادی که بین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و بانک‌های عامل منعقد می‌شود، از محل وجود اداره شده توسط بانک عامل به متقاضیان طرح‌های تولیدی و کارآفرینی صنعتی، معدنی، کشاورزی، حمل و نقل و خدمات فنی مهندسی بخش غیردولتی (تعاونی و خصوصی) به صورت تسهیلات اعطا شود. صددرصد وجوه ارزی برگشتی ناشی از اعطای تسهیلات فوق که توسط بانک‌های عامل به حساب ارزی واریز می‌گردد مجدداً برای پرداخت تسهیلات قابل تخصیص است. طبق ماده ۴ آیین‌نامه مذکور طرح‌های بخش غیردولتی صرفاً طرح‌های انتفاعی هستند که به سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی (با استفاده یا بدون استفاده از منابع بانکی) و با مباشرت اشخاص حقیقی یا حقوقی غیردولتی در زمینه‌های تولیدی و کارآفرینی در بخش‌های صنعت، معدن، کشاورزی، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی به اجرا درمی‌آیند. البته اعطای

تسهیلات ارزی به سرمایه‌گذاری‌های مشترک^(۱۶) که در چارچوب قانون جلب و حمایت سرمایه‌های خارجی ایران^(۱۷) به تصویب می‌رسند نیز بلامانع است. بررسی‌های فنی، مالی و اقتصادی طرح‌های ذیربط توسط بانک‌های عامل انجام و پس از تأیید وزارتخانه‌های تخصصی قابل اجرا خواهد بود. دوره استفاده از وام برای سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری آزمایشی از طرح‌ها حداکثر سه سال و مدت بازپرداخت وام اعطایی حداکثر پنج سال از مدت یاد شده می‌باشد (مجموعاً هشت سال). استفاده‌کنندگان از تسهیلات ارزی مربوطه باید اصل و سود متعلقه را طبق مقررات ارزی کشور، به صورت ارز تأمین و بازپرداخت کنند.

• هیأت امنای حساب ذخیره ارزی

هیأتی مرکب از رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، وزیر امور اقتصادی و دارایی، رئیس کل بانک مرکزی و دو نفر نماینده به انتخاب رئیس جمهور به عنوان هیأت امنای حساب ذخیره ارزی تعیین شده‌اند تا بر حسن اجرای قانون و اتخاذ تصمیم در موارد تعیین شده در آیین‌نامه و نحوه تعیین اولویت طرح‌ها، تعیین روش محاسبه و نرخ سود تسهیلات و زمان بازپرداخت آن، نحوه پیگیری و وصول مطالبات، تعیین چارچوب قراردادهای سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور با بانک‌های عامل و تعیین کارمزد بانک‌ها و سایر ضوابط مورد نیاز اقدام کند. همچنین دستورالعمل اجرایی آیین‌نامه در خصوص چگونگی ارتباط و وظایف مراجع ذیربط به تصویب هیأت امنای می‌رسد.

شرایط و ضوابط اعطای تسهیلات ارزی در تاریخ ۲۷ آذر ۱۳۷۹ در ۱۳ بخش به تصویب هیأت امنای حساب ذخیره ارزی رسیده است. براساس این مصوبه:

۱. واحد پولی محاسبات دلار امریکایی است ولی پرداخت‌ها براساس ارز مورد نیاز طرح قابل تبدیل و بازپرداخت تسهیلات به همان ارزی که پرداخت شده خواهد بود.
۲. اشخاص حقیقی و شرکت‌هایی که اکثریت سرمایه آنها متعلق به بخش خصوصی یا تعاونی است، شرکت‌های ایرانی که محل فعالیت آنها در ایران ولی بخشی از سهام یا حق رأی آنها متعلق به سرمایه‌گذاران مقیم خارج از کشور است، شرکت‌هایی که دولت یا شرکت‌های دولتی، یا مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی در آنها سهامدار جزئی

هستند مشروط بر اینکه سهم آنها از ۴۹ درصد سهام دارای حق رأی تجاوز نکند و اکثریت هیأت مدیره آنها منتخب سهامداران خصوصی بوده و فعالیت انتفاعی آنها به تقویت بخش غیردولتی بیانجامد، همچنین شرکت‌های خارجی که با اشخاص فوق در قالب اعتبار اسنادی معتبر و دارای پوشش بیمه‌ای دولتی قرارداد خرید کالا یا خدمت و یا حمل و نقل دارند، به عنوان اشخاص مجاز استفاده کننده از تسهیلات معرفی شده‌اند.

۳. فعالیت‌های قابل قبول عبارتند از:

- کلیه فعالیت‌های سرمایه‌گذاری در طرح‌های تولیدی و کارآفرینی صنعتی، معدنی، کشاورزی، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی بخش‌های تعاونی و خصوصی،

- سرمایه‌گذاری برای ایجاد ظرفیت‌های جدید از جمله خرید تجهیزات، ماشین‌آلات، دانش فنی و پرداخت هزینه‌های نصب و راه‌اندازی مربوط به طرح‌های فوق،

- خرید نهاده‌های وارداتی برای بهره‌برداری آزمایشی، راه‌اندازی تجاری و قطعات یدکی به عنوان سرمایه در گردش طرح‌های مذکور،

- سرمایه‌گذاری برای توسعه و بازسازی ظرفیت‌های تولیدی موجود.

شایان ذکر است که سرمایه‌گذاری در طرح‌های بهینه‌سازی انرژی در صنایع، فناوری اطلاعات (IT)، فناوری زیستی (BT)، صنایع تبدیلی کشاورزی و دامی و صنایع تولید ابزارهای مکانیزه کشاورزی از اولویت برخوردارند.

۴. زمین، ماشین‌آلات و تجهیزات، سهام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس و خارج از بورس، تضمین بانکی و اعتبار اسنادی معتبر بانک‌های خارجی به نفع متقاضی ایرانی، اسناد قابل وصول، سفته مدیران شرکت، پروانه بهره‌برداری از معدن، صورت‌وضعیت‌های تأیید شده و بدهی‌های قطعی دستگاه‌های دولتی به متقاضی و هر نوع تأمین قابل قبول دیگر برای بانک، وثایقی هستند که هر یک به تشخیص بانک پذیرفته خواهد شد.

۵. احراز کفایت بازدهی طرح‌ها، ارزیابی گزارش‌های توجیه فنی - اقتصادی، احراز اطمینان از تأمین منابع ریالی مورد نیاز توسط متقاضی و نظارت بر پیشرفت طرح‌ها و

ارسال گزارش‌های ماهانه آن به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و بانک مرکزی از جمله وظایفی است که برای بانک‌های عامل در نظر گرفته شده است.

● شیوه عملکرد بانک‌های عامل

بر اساس مقررات فوق بانک‌های عامل در قالب عقود بانکی موضوع قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی آن از جمله «قرارداد جماعه گشایش اعتبار اسنادی ارزی» و «قرارداد مشارکت مدنی وارداتی» از محل وجوه اداره شده حساب ذخیره ارزی اقدام به اعطای تسهیلات لازم می‌کنند. در این قرارداد بین طرفین مقرر می‌شود که بانک و کارگزاران آن صرفاً بر اساس و در چارچوب عرف بانکداری و مقررات متحدالشکل اعتبار اسنادی (UCP) اقدام می‌کنند بنابراین مسئولیت عدم تطبیق خدمات ارائه شده با خدمات موضوع اعتبار اسنادی (L/C) و معتبر یا غیرمعتبر بودن تعهدات و ایفاء و یا عدم ایفاء آنها، متوجه بانک نخواهد بود. همچنین بانک برای احراز اطمینان از نحوه استفاده و برگشت سرمایه در هر زمان و به هر طریقی که خود صلاح و مقتضی بداند بر اقدامات متقاضی و عملیات اجرایی نظارت خواهد کرد.

شایان ذکر است قراردادهای بانکی طبق ماده ۱۵ قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب سال ۱۳۶۵ در حکم اسناد رسمی و تابع مفاد آیین‌نامه اجرای اسناد رسمی می‌باشند.

● خاتمه بحث

بنابر پیش‌بینی تدوین کنندگان سند چشم‌انداز بیست ساله اقتصادی آینده ایران، کشورمان طی بیست سال آینده به کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، الهام‌بخش در جهان اسلام، متکی به اراده و عزم ملی در پرتو تلاش و کوشش جمعی و همچنین دارای تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل تبدیل خواهد شد و در صورت پیوند با اقتصاد جهانی، متوسط رشد سالانه اقتصاد کشور طی بیست سال آینده ۸/۶۳ درصد و متوسط نرخ تورم به پنج درصد خواهد رسید. اما

دانشکده‌های حقوق علی‌رغم تغییر و تحولات حاصله در پهنه اقتصاد و تجارت جهانی، همچنان بر محور دروس سنتی می‌چرخد و به موضوعات جدید چندان که شایسته است نمی‌پردازد. عزم کشورمان برای ورود به عرصه اقتصاد و تجارت جهانی، ضرورت بازنگری و نوآوری‌هایی را در نظام اقتصادی، تجاری و حقوقی مطرح ساخته است. امید است این گونه بحث‌ها مقدمه‌ای برای پی‌ریزی و به هنگام کردن نظام حقوقی - اقتصادی کشورمان با نظام‌های بین‌المللی باشد. (۱۸)

● پی‌نوشت‌ها

۱. چون به شرحی که خواهد آمد ماده ۶۰ قانون برنامه سوم، دستخوش اصلاحاتی شد ار توضیح بیشتر این ماده فعلاً خودداری می‌شود.
۲. قانون برنامه سوم توسعه در جلسه مورخ ۱۳۷۹/۱/۱۷ مجلس شورای اسلامی تصویب و پس از تأیید شورای نگهبان در روزنامه رسمی کشور ۱۶۰۷۰ مورخ ۱۳۷۹/۲/۱۱ منتشر گردید.
۳. مجید انصاری - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۷۹/۶/۲ مجلس شورای اسلامی - صفحه ۲۵.
۴. این اصلاحات در روزنامه رسمی شماره ۱۶۲۲۵ مورخ ۱۳۷۹/۸/۱۵ منتشر شده است.
۵. عنوان قبلی «حساب ذخیره ارزی حاصل از درآمد نفت خام» بود و مقرر شده بود که دولت حساب ذخیره ریالی نیز ایجاد کند.
۶. ابتدا قرار بود که از سال ۱۳۸۰ مازاد درآمد ارزی به صورت سپرده نگهداری شود.
۷. قبلاً فواصل زمانی ۶ ماهه برای استفاده از حساب پیش‌بینی شده بود.
۸. موضوع اصلی این بحث را اصلاحات معمول در بند (ج) تشکیل می‌دهد. خاطرنشان می‌سازد منظور از این بحث ارزیابی مقررات و یا عملکرد حساب ذخیره ارزی نیست.
۹. اظهارات یکی از نمایندگان محترم مجلس در این خصوص جالب توجه است: «... جای تعجب دارد که این ماده چه مشکلات و مصائبی دارد که مرتب توسط مجلس شورای اسلامی باید مورد عمل جراحی قرار گیرد.» - محمد عباسپور - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۸۳/۵/۱۸ مجلس شورای اسلامی - صفحه ۲۱.
۱۰. سیدمحمد خاتمی - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۸۲/۱۰/۲۴ مجلس شورای اسلامی - تقدیم لایحه برنامه چهارم توسعه.
۱۱. قانون برنامه چهارم توسعه در جلسه مورخ ۱۳۸۳/۶/۱۱ مجلس شورای اسلامی تصویب و در روزنامه رسمی شماره ۱۷۳۷۵ مورخ ۱۳۸۳/۷/۲۹ منتشر گردید. این قانون از ابتدای سال ۱۳۸۴ لازم‌الاجراست.
۱۲. مجید انصاری - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۸۳/۲/۷ مجلس شورای اسلامی - صفحه ۲۱.
۱۳. عباس رجایی - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۸۳/۹/۳ مجلس شورای اسلامی - صفحه ۱۵.
۱۴. اسماعیل گرامی مقدم - مشروح مذاکرات مورخ ۱۳۸۳/۹/۲ مجلس شورای اسلامی - صفحه ۱۶.

۱۵. این آیین‌نامه در روزنامه رسمی شماره ۱۶۲۴۰ مورخ ۱۳۷۹/۹/۳ منتشر شده است.
۱۶. برای مطالعه مفهوم سرمایه‌گذاری مشترک (J.V) به: فرهادامام - حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در ایران - نشر یلدا - ۱۳۷۳ - مراجعه شود.
۱۷. طبق ماده ۲۴ قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری خارجی که در سال ۱۳۸۱ به تصویب رسید قانون جذب و حمایت سرمایه‌های خارجی مصوب سال ۱۳۳۴ لغو شد و سرمایه‌های خارجی پذیرش شده تحت شمول قانون جدید قرار گرفت.
۱۸. برگرفته از دیباچه دکتر بهروز اخلاقی بر کتاب ضمانتنامه‌های بانکی در حقوق ایران و تجارت بین‌الملل، تألیف علیرضا مسعودی - ۱۳۸۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی